

PARADIGMAVÁLTÁS A FORDÍTÁSBAN

SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA

Miskolci Egyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék

3515 Miskolc, Egyetemváros

nyefeny@uni-miskolc.hu

Kivonat: Jelen tanulmány a fordítás újfajta megközelítését, a fordító feladatának újraértelmezését mutatja be. Ennek értelmében a fordítás konstans, előre haladó mozgás, amelynek célja egy másik kulturális térben létező végpont megközelítése a civilizációs határok állandó elöretolásával. A dolgozat azt mutatja be, hogyan nyer új értelmezést és változik meg a fordító feladata a posztkolonializmus és a feminizmus korában. Napjainkban nemcsak multikulturális kontextusban, hanem egy adott kultúrán belül is fel kell vállalniuk a közvetítő szerepét. A közvetítésnek már nem elsődleges célja az eredeti szöveg hű másolatának megalkotása, hanem egyre inkább az, hogy a fordítók saját egyéniségüket, ismereteiket és politikai elkötelezettségüket is rávetítsék a célnyelvi szövegre. Saját interpretációjuk érvényesítése során az eredeti szöveget gyakran többletinformációval egészítik ki. Ez abban nyilvánul meg, hogy domináns és alárendelt pozíciókat, a nők társadalmi kikeresztése elleni tiltakozást is tükröző képet is kialakítanak az eredetiről.

Kulcsszavak: konstans, előre haladó mozgás, multikulturális kontextus, hibrid jelleg, posztkoloniális irodalom

Bevezetés

Amikor a 20. század második felében kialakult a fordítástudomány, a fordítást nyelvek találkozásának, a fordító tevékenységét pedig kontrasztív nyelvészeti alapokra helyezhető nyelvi tevékenységnek tekintették. A fordítás feladata a nyelvi korlátok megszüntetése, a forrányelven megfogalmazott információ közvetítése volt (Catford 1967, Nida 1964, Vinay és Darbelnet 1995). A nyelvi korlátok megszüntetésével a fordítók felbecsülhetetlen szolgálatot tettek és tesznek ma is az emberiségnek. A (kontrasztív) nyelvészeti álláspont azonban nem volt sokáig fenntartható, hiszen a fordítók a nyelvi korlátokon kívül kulturális korlátokkal is szembesültek. Rájöttek, hogy a kulturális különbségek nagyobb problémát jelentenek a fordító számára, mint a két szöveg közötti szintaktikai és szemantikai különbségek. A fordítás magával hozta a mássággal való találkozást, a másik kultúrában meglévő különbségeket, és ezek a tények a fordítókat politikai szerepvállalásra is ösztönözték. A fordításról való immár klasszikusnak számító vélekedéseket, meghatározásokat (kétnyelvű beszédtevékenység, kreatív és intuitív gyakorlati tevékenység, a jelentés átvitele stb.) paradigmaváltás követte. Jelen tanulmány célja, hogy a fordítást mint politikai tevékenységet az irodalom- és fordítástudomány elismert amerikai képviselője, Lawrence Venuti meghatározásából kiindulva mutassa be.

1. A fordítás újfajta megközelítése

Venuti *Rethinking Translation. Discourse, Subjectivity, Ideology* (1993: 5) című tanulmányának bevezetőjében a fordítás mibenlétéről az alábbiakat írja:

A fordítás mint tudományos tevékenység nem más, mint konstans, előre haladó mozgás, amelynek célja egy másik kulturális tér megközelítése. Azért konstans, mert a másik kultúrát ténylegesen sem nyelvi, sem szemiotikai szinten nem tudjuk tökéletesen megismerni. És azért előre

haladó mozgás, mert egy végpont felé irányul, amely nem más, mint egy ideális és absztrakt térben létező adatok láncolata, és ezek között a civilizációs határ folyamatos előretolása létesít kapcsolatot. A fordítás számára bármilyen más tér hamis és megbízhatatlan.

(A szerző fordítása)

Először is azt kell hangsúlyoznunk, mennyire fontos, hogy Venuti a fordítást *tudományos* tevékenységnek minősíti, ezzel mintegy kiegészítve a több évtizedes vitákat, amelyek azt kísérelték meg eldönteni, hogy a fordítás mesterség-e, vagy művészet, vagy egyszerre mind a kettő.

A másik kulcsszó a fordítás *konstans* jellegének kiemelése. Bár szüntelenül törekszünk a másik kultúra megismerésére, ez a világ nyelvi és kulturális mozaikszerűsége, vagyis az izolált, egymástól elszigetelt közösségek közötti képzeletbeli határok miatt (vö. N. Kovács 2004: 12) szinte lehetetlen. A fordítás konstans mozgásként való értelmezését Venuti azzal magyarázza, hogy a célnyelvi kultúrát nem áll módunkban tökéletesen megismerni. Más szerzők a territoriális kultúrafogalom elavultságát, az emberek és a kultúrák állandó „úton levését”, a kultúra körülhatárolhatatlanságát, ezáltal a szokványos antropológiai terep elmozdulását hangsúlyozzák. Az emberek állandó mozgása olyan változásokat, átalakulásokat idéz elő, amelyek szükségessé teszik a valóság konstans újraértelmezését (N. Kovács i.m. 16-18). Az identitás és a kultúra állandó mozgása csak azt teszi lehetővé, hogy a fordítás (amelynek már az sem szent célja és feladata, hogy az eredetit kiinduló pontként tekintse), a Venuti által végpontnak nevezett cél felé haladjon, de a határok állandó változása, előretolása következtében azt talán soha nem fogja elérni.

Az, hogy a szövegek, és ennek következtében a fordítások is *állandó mozgásban* vannak, a napjainkban zajló migrációknak is tulajdonítható. Világméretű vándorlások zajlanak háborúk következtében (Lepenes 2004: 38), de a jobb munkalehetőségek keresése miatt is. Ennek egyik következménye, hogy a különböző kultúrákat elválasztó határok egymásba érnek, Venuti szóhasználata szerint azonban a „civilizációs határok” egyre távolabbra tolódnak (Venuti i.m. 5). A kultúra, a szöveg „folyamatban levése, ha úgy tetszik, fordítás alatt állása kerül előtérbe” (N. Kovács i.m. 18), amely során véleményünk szerint a fordítókra hárulna az a feladat, hogy a kultúrák közötti határokat előrébb tolják, megszüntessék a világ kulturális mozaikszerűségét, és ezzel megakadályozzák a „kulturális és politikai partikularizmusok elburjánzását” (Buden 2003). A fordítást mint *előre haladó mozgást* ezenkívül úgy is értelmezhetjük, hogy miután a befogadó környezet az interlingvális és az interkulturális fordítás eredményeképpen létrejött szövegeket megismerte és interpretálta, tovább is fordíthatja azokat (N. Kovács i.m. 19).

Feltételezzük, a fentiekén kívül más oka is van annak, hogy Venuti kijelentse: egy másik kultúrát tökéletesen nem vagyunk képesek megismerni. Erre az álláspontra az antropológia szemszögéből kísérelünk meg magyarázatot adni. Számos kutatót, elsősorban antropológust vezérel a megismerő szándék, az a törekvés, hogy átlépje az idegen kultúrákat elválasztó határvonalakat, majd összefüggéseket, szabályszerűségeket fedezzen fel az ismeretlen kultúrában. Megfigyelői pozíciója azonban nem objektív és nem is semleges. Az antropológus a megfigyelt közösséget egy meghatározott kultúrához rendeli, ugyanakkor saját magát fölöttük állónak képzei. Azzal, hogy egy magaslati nézőpontot

foglal el, saját személyét magasabb rendűnek, a hatalom megtestesítőjének tekinti. Magatartásával és kialakított nézőpontjával tehát hierarchikus viszonyt, dominanciát testesít meg. Bár megtanul egy életformában élni, az adott életformát saját életformájának rendeli alá, ezzel „lemond a megfigyelték életében való részvételről” (Kovács i.m. 13), és vélhetően arról is, hogy kultúrájukat tökéletesen megismerje.

Míg Venuti szavai a fordítások „úton levését” térben létezőként jellemzik, ki kell emelnünk, hogy a konstans mozgás időben is megnyilvánul. Mert bár mindig úgy érezzük, hogy tökéletes fordítást vetünk papírra, néhány év vagy évtized elteltével egy sokkal tökéletesebbet, a kor követelményeinek jobban megfelelőt tudnánk létrehozni. A fordítások követik a történelmi korszakváltásokat, a tudomány és a technika fejlődését, valamint a megváltozott olvasói igényeket. Amilyen mértékben változik a világ és az emberek szemléletmódja, olyan mértékben van szükség a már meglévő fordítások újraértelmezésére, korrigálására és a kor igényeihez való igazítására. Ezt bizonyítják például Puskin *Anyegin* című verses regényének magyar fordításai, amelyek időrendi sorrendben a következők: Bérczy Károly (1866), Györi-Juhász Jenő (1935), Mészöly Gedeon (1945), Áprily Lajos (1953) és Galgóczy Árpád (2004).

Természetesen a jelenséget számos példával szemléltethetjük. Például Csehov drámái műveinek magyarra fordítását is többen megkísérelték. Az *Ivanov* című drámái mű első fordítója 1923-ban Tóth Árpád volt. 1950-ben Gábor Andor, majd 1971-ben Elbert János vállalkozott a dráma újrafordítására. Mivel minden egyes fordítás a mű egyik lehetséges olvasatát tartalmazza, amely a fordító „befogadói viselkedését” tükrözi (Cs. Jónás 1995: 3-14), a műfordítást nem lezárt és végleges produktumnak, hanem a szépirodalmi alkotások konstans újragondolásán alapuló tevékenységnek kell tekinteni. A fordító szubjektív értelmezése során korrigálhatja a korábbi interpretációkat, és ezzel szintén elősegítheti, hogy a fordítás ténylegesen „konstans, előre haladó mozgás” legyen.

2. A fordítás mint kultúrák közötti közvetítés

Venuti fordításra vonatkozó nézeteivel kapcsolatban kiemelhetjük, hogy az amerikai kutató fentebb idézett szavai a nyelvek közötti fordításra vonatkoznak, és arra, hogy a közvetítés multikulturális kontextusban zajlik. A fordító a közvetítő szerepét tölti be, a nyelven keresztül teszi hozzáférhetővé az olvasóközönség számára az ismeretlen kultúrákat. Célja, hogy az információt egy másik kulturális térben létező olvasóhoz, mint végponthoz eljuttassa. Kultúraközi fordítást hajt végre, ami egy adott kultúrában létező fogalmak átültetését jelenti. A kultúrák közötti közvetítés hívei azt az álláspontot képviselték, hogy a valóság minden részlete lefordítható. Jakobson ezt így fogalmazta meg: „A megismerés minden tapasztalata és osztályozása bármelyik létező nyelven közölhető, a terminológia bármikor módosítható és bővíthető – ha hiányosnak bizonyul – jövevényszavakkal vagy tükörfordításokkal, neologizmusokkal vagy jelentésátvitellekkel, végül körülírásokkal” (Jakobson in Bart-Klaudy 1985: 18). Jakobson szerint még az olyan, látszólag ellentmondó körülírások, mint a ló nélküli villamos első orosz neve, az *elektromos lovas kocsi*, vagy a repülőgép korják neve, a *repülő gőzhajó* „tökéletesen megnevezi a lovas kocsi elektromos, illetőleg a gőzhajó repülő megfelelőjét, és nem akadályozza a kommunikációt” (Jakobson i.m. 18). Lexikai eszközökkel a hiányzó grammatikai kategóriák jelentése is visszaadható. Ilyen elméleti alapok birtokában foglalkoztatja még napjainkban is a kutatókat az ekvivalens nélküli lexika, azaz a reáliák fordításának kérdésköre (Lendvai 1987; 2005; Tellinger 2003; 2005/a; 2005/b), hiszen

nagy kihívást jelent a gyakran lefordíthatatlannak tűnő lexikai ködegységek célnyelvi megfelelőjét megtalálni.

3. Az angol nyelv dominanciája

A gyarmatosítást követő időszakot az angol nyelv világméretű elterjedése jellemezte. Angliának sikerült hasznot húznia egykori gyarmatainak emancipációjából, és ehhez az irodalom is nagymértékben hozzájárult. A volt gyarmatok írói számára komoly dilemmát jelentett, hogy műveiket milyen nyelven publikálják. Ráébredtek, mennyire ellentmondásos helyzetbe kerültek. Mert ha elismerést akartak kivívni a világban, akkor arra kényszerültek, hogy ne anyanyelvükön, hanem angolul szólaljanak meg. Tudták, hogy ha ezt a megoldást választják, stílusuk és nyelvhasználatuk jobb kell, hogy legyen, mint az angol anyanyelvű íróké. Ezt a képességüket hosszú éveken át bizonyították indiai, ausztrál, dél-afrikai stb. szerzők, akik közül többen – például 1981-ben az indiai születésű, de később brit állampolgárságot szerzett Salman Rushdie – a legnívósabb angol irodalmi díjat is megkapták. Voltak közöttük Nobel-díjasok is, például a joruba törzshöz tartozó, műveit angol nyelven megjelentető nigériai költő és író, Wole Soyinka (sz. 1934), aki színműveiben és regényeiben élesen bírálta a függetlenség kivívása után is tovább élő társadalmi problémákat. A Nobel-díjat 1986-ban kapta meg. Szintén Nobel-díjjal tüntették ki 1991-ben Nadine Gardimer johannesburgi írónőt, 13 regény és 9 kötetnyi novella szerzőjét (http://nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1986/soyinka-bio.html; <http://www.picadorusa.com/product/product.aspx?isbn=0312424043>).

A fenti esetekben az angol nyelven írt posztkoloniális irodalom nem annyira a szerző emancipációját erősítette meg, hanem inkább az egykori gyarmattartó hatalom továbbélő kulturális dominanciáját. Ha viszont a korábbi gyarmatokról származó írók úgy döntöttek, fontosabb számukra, hogy honfitársaikhoz szóljanak, akkor visszatértek anyanyelvükhöz. Ebben az esetben viszont alkotásuk csak korlátozott helyi olvasói érdeklődést tudott kiváltani (Lepenies in N. Kovács 2004: 25-45). Az is előfordult, hogy a szerzők egy köztes megoldást választottak. Kamala Das indiai író- és költőnő angolul és India hivatalos nyelveinek egyikén, malajalam nyelven, amelyet főleg a dél-indiai Kerala államban beszélnek, egyaránt szól olvasóihoz (<http://en.wikipedia.org/wiki/Malaya.com>; http://en.wikipedia.org/wiki/Kamala_Das; Boehmer, 1995; Spiczéné Bukovszki 2006). Két nigériai írónő, Chinua Achebe és Flora Nwapa szintén köztes megoldást választott. Angol nyelvű írásaikba beépítették az igbo és az ijaw törzsi nyelv idiomáit, ezzel is jelezve, mennyire fontosnak tartják anyanyelvüket és nemzeti identitásukat.

Ezek a példák jól szemléltetik, hogy az egyes szerzőknek mennyire komoly irodalompolitikai döntéseket kellett meghozniuk azt illetően, hogy milyen nyelven írjanak. Döntésükkel akarva-akaratlanul azt is kifejezték, hogy műveikkel milyen célt kívánnak szolgálni: saját nemzeti identitásukat, vagy inkább a hajdani gyarmattartók hatalmát szándékoznak megerősíteni.

Az adott helyzetben, a posztkolonialista kontextusban a fordítók is politikai küldetést vállaltak fel. Nem az eredetihez való hűsége törekedtek, hanem olyan beavatkozó jellegű fordítási stratégiákat alkalmaztak, amelyekkel az egyenlőtlen hatalmi viszonyokat, például a hatalomból való kirekesztettséget juttatták kifejezésre, illetve a kirekesztés elleni tiltakozásnak adtak hangot. Arra is találunk példát, hogy a fordítás a gyarmati elnyomás gyakorlatában való részvételt fejezte ki.

4. A kultúrák közötti közvetítés felülvizsgálata

A 20. század második felében a fordítástudomány fejlődése a nyugati társadalmak fejlődésével párhuzamosan haladt, így a társadalmi változásokat tükrözte. A század vége felé a fordítással szemben támasztott elvárások radikálisan megváltoztak. A tömegkommunikáció, a multi-média korszakában a különböző kultúrák képviselői egyre inkább megfogalmazták azt az igényt, hogy legyenek számukra is elérhetőek a legfrissebb hírek, legújabb szövegek, amelyeken filmek, dalok vagy könyvek szövegeit értették. Bár az angol világnyelv lett, Bassnett meggyőződése, hogy ez a tény nem lassította a fordítást mint folyamatot, hanem inkább a fordítás jelentőségét hangsúlyozta (Bassnett in Álvarez és Vidal 1996). Azzal egy időben, hogy a fordítást kulturális és politikai szempontból kezdték el szemlélni, egyre inkább bebizonyosodott, hogy a lefordított szövegek erőviszonyokat tükröznek, amelyek egy tágabb kulturális kontextusban létező hatalmi struktúrákat képeznek le.

Szükségessé vált a multikulturalizmus elveinek és a fordító feladatainak felülvizsgálata, hiszen a fordítók többségét már nem a kulturális ismeretek közvetítése, átvitele foglalkoztatta, hanem annak kifejezése, hogy milyen ellentétek létezhetnek két kultúra között. Egyre inkább előtérbe került, mennyire fontos lehet annak kiderítése, hogy miként jönnek létre az ismeretek az egyik kultúrában, és hogyan lehet azokat a hatalmi viszonyoknak megfelelően újraértelmezve továbbítani és áthelyezni a célnyelvi kultúrába. Nyilvánvaló, hogy ez a folyamat kapcsolatban van a hatalom létrehozásával, a hatalommal való visszaéléssel, valamint azokkal a stratégiákkal, amelyeket a hatalom arra használ fel, hogy saját kultúráját is képviselje. Elgondolkodhatunk azon, hogyan jöhet létre egy nem-domináns és kényszerítő erővel nem bíró tudás olyan környezetben, amelyet mélyen áthat a politika, ezen belül a hatalmi viszonyok és stratégiák. A fordító mesterségesen hozhatja létre azt a kontextust, amelyet egy adott kultúra befogad. A fordító lehet az a tekintéllyel és hatalommal felruházott személy, aki manipulálja a kultúrát, a politikát, az irodalmat és azt, hogy a célnyelvi kultúra hogyan fogadja be a fordítást. Meghúzódhat az eredeti mű nyelvezete, az idiómák és a stilisztikai változatok mögött. Az eredetiben szereplő tájat, szokásokat, a leegyszerűsített történelmet közvetlenül a részletek alapján szemléli. Tudatában van, hogy az idegen jelleget csak akkor tudja közvetíteni, ha azt újra megtapasztalja, identitására rávetíti. Ami kívül esik, azt saját színterére vetíti, a koherenciát a külső hatás következtében teremti meg (Álvarez és Vidal 1996).

Számos fordítónak és kutatónak az a meggyőződése, hogy fordításkor az eredeti másságát érintetlenül kell hagyni, de lehet, hogy amit a fordító a célnyelvi kultúráról tud, azt nem képes objektíven kifejezni. Sőt, ellenkezőleg. Elképzelhető, hogy a fordítóra azok a hatalmi viszonyok vannak hatással, amelyeket saját kultúrája tart fenn a célnyelvi kultúrával. Tehát nyilvánvaló, hogy a fordításban fontos szerepet játszik a kulturális hegemonia, és a fordítók gyakran ennek alapján manipulálják az eredeti szöveget azért, hogy a célnyelvi szöveg összeegyeztethető legyen egy meghatározott modellel, s egyben a társadalom számára is elfogadható legyen (Theo Hermans in Álvarez és Vidal 1996: 2).

Egy kultúra megközelítése feltartóztatathatatlannal magában foglalja egy fordítási folyamat kezdetét. És nem csupán arról van szó, hogy a célnyelvi kultúrában eltérő kulturális kifejezések vannak, amelyek fordítási problémát okoznak. Néha azért keletkezik űr, mert valami a másik kultúrában nem létezik, vagy pedig egészen más a jelentése és az értéke (mint pl. az eszkimóknál az *Isten báránya* kifejezésnek). Annak érdekében, hogy a fordítás létrejöhessen, nemcsak a nyelvi tartalomnak kell tökéletesen asszimilálnia, hanem a

másik kultúrával kapcsolatos tapasztalatnak is anélkül, hogy egy felsőbbrendű kultúra nyomást gyakorolna a másikra. Napjainkban a fordítás néhány nagyon fontos politikai és kulturális kérdést vet fel, és ezekre a kérdésekre az egyes fordítások attól függően adhatják meg a választ, hogy a fordító tevékenységével milyen célokat akar szolgálni. Ilyenek pl. a következők: Hogyan értelmezik más kultúrák a gyarmatosítás következményeit? Milyen problémákat okoz az idegengyűlölet és a rasszizmus megélénekülése? Mit tegyünk, hogy megértsük és tiszteletben tartuk a megszokottól különböző identitásokat? Mindezt nem hamis, képzeletbeli konstrukciók alapján, hanem olyan történelmi valóságként kell kezelni, amelyet a hierarchikus kulturális határok figyelmen kívül hagyásával kell tiszteletben tartani. A fordítás átmenet, amikor megtapasztalhatjuk, mi a furcsa, az idegenszerű a különböző nyelvekben, de lehet egyfajta kontroll is, különösen akkor, ha már rendelkezünk néhány előítéletekbe ágyazott sztereotípiával az adott kultúrára vonatkozóan.

Jellemző példa lehet erre a posztkoloniális (hibrid) irodalom, amelyben az idegen/egzotikus diskurzust olyan mértékben lehet manipulálni, hogy elképzeljük, a diskurzus egy kitalált földrajzi környezetben, egy képzeletbeli térben zajlik, amely a Nyugat ideológiája és kulturális értékei szerint épül fel. A fordító megteheti, hogy az egyik Egot választékos szókinccsel ruhazza fel, és ezáltal ideális képet fest róla, ezzel a másik fölé helyezni. Hangsúlyozhatja a másik kultúra ismerős, vagy éppen idegen jellegét. Azt, ami közelebb visz hozzá, felsőbbrendűnek, ami pedig elidegenít, azt a természetessel ellentétben idegennek tüntetheti fel. Tehát a posztkolonializmus korában már nem beszélhetünk szöveg szerinti, szöveghez kötődő fordításokról. Inkább a kontextusra kell koncentrálni, mivel elszigetelten, önmagában semminek sincs jelentése. A probléma mindig az, hogy milyen kontextusról beszélünk. Ki, miért és hogyan választja ki a kontextust (Álvarez és Vidal 1996: 3)? A válaszok, amelyeket ezekre a kérdésekre adhatunk, megváltoztatták a kultúra fogalmát és a fordításelmélet korábban elfogadott alaptételeit.

5. Posztkoloniális hibriditás

A posztkoloniális kutatás teoretikusai, pl. Homi Bhabha (1990), Gayatri Spivak (1993) a gyarmatosítás utáni világ történelmi és kulturális tapasztalatait a hibriditás fogalmába sűrítették és a fordításnak mint a kultúrák közötti közvetítésnek a koncepcióját ezen fogalom keretein belül vizsgálták. A posztkoloniális világ hibrid jellegén elsősorban azt a módot értik, amely megváltoztatja a gyarmati hatalom jellegének értelmezését. A hibriditás koloniális előállításának leírása Bhabha nevéhez fűződik, akinek gondolatait Boris Buden így foglalja össze: „A koloniális hibridizálást nem úgy kell elképzelnünk, mint különböző, önmagukban egységes kulturális identitások keverékét. Ez nem a genealógia problémáját veti fel, és nem is a gyarmatosító és a gyarmatosított kultúrák közti egyszerű különbségtevés kérdését. Az a megkülönböztetés, amiről itt szó van, és amit sosem lehet elválasztani a gyarmati uralomtól, a belső meghasadás folyamatként megy végbe. Az anyakultúra és elfajzott fattyúhajtásai, az Ego és másai közötti különbségtevés ez. Ebben a folyamatban... egy be nem vallott belső meghasadás termékéről van szó, ami valami különbözőként, mint valami mutáció, valami hibrid alakulat reprodukálódik” (Buden 2003: 2).

Buden – Bhabhára hivatkozva – a hibriditás koloniális előállítását egy „térítési kísérlet” kapcsán magyarázza. Az angolok a Biblia tanításait szándékoztak Indiában elterjeszteni. A Bibliát mint a gyarmatosító hatalom jelképét, mint a nemzeti tekintély szimbólumát vetették be. Az indiaiak a Biblia üzenetét kultúrájuk eltérő volta miatt

félreértették. Úgy vélekedtek, az angolok nem képviselhetik azt a tekintélyt, amely Isten szavát közvetíti, mivel ők „húst esznek”. Ebben a folyamatban a hatalom, a tekintély jele egy elcsúszás eredményeképpen a kulturális különbségek jelévé változik, és maga ez a folyamat a kulturális hibriditás. Ez teszi lehetővé Bhabha számára, hogy bevezesse az ún. harmadik tér fogalmát, „amelyben akadálytalanul kibontakozhatnak a posztkoloniális világ társadalmilag és kulturálisan produktív képességei” (Buden 2003). Ebben a közötes térben lehetséges az Ego és másai közötti különbségtevé, amely a diszkrimináló gyakorlat forrása lehet. Itt zajlanak a fordítás és egyeztetés folyamatai, ebbe a térbe helyezhetők a nőknek a társadalmi gyakorlatból való kirekesztése ellen tiltakozó feminista fordítások. A kulturális sokféleség (multikulturalizmus) súlypontja a kulturális különbözőségekre helyeződött, és ennek következtében a kultúrához hasonlóan a fordítás is a politikai beavatkozás színterévé vált.

6. Beavatkozó jellegű fordítások

Amikor a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúra között egyenlőtlen hatalmi viszonyok feszülnek, a fordítók különböző kényszerítő körülmények hatására az eredeti szöveg manipulációjához folyamodnak. Ezt azzal a szándékkal teszik, „hogy a fordítás olyan 'képet' alakítson ki a forrásnyelvi kultúráról, mely fenntartja, vagy kiterjeszti a domináns csoport hegemoniáját” (Lefevere 1990: 15-27). Valójában ezek a „képek” konstruálják a Másikról kialakított képzeteket, miközben létrehozzák a forrásnyelvi kultúra egy olyan identitását, amely a célnyelvi kultúra számára a forrásnyelvi kultúrát reprezentálja” (Sengupta in N. Kovács 2004: 219). A domináns és az alávetett kultúra közötti közvetítést India példája alapján mutatjuk be.

Az uralkodó hatalom csak azoknak a műveknek a lefordítását tette lehetővé, amelyek beleillettek az angolok által Indiáról elfogadható „képekbe”. Ilyen tulajdonságok voltak például a primitív ártatlanság, az egyszerűség és a természetesség, amelyek alapján az elnyomás fenntartható. A gyarmatosító hatalom párhuzamot vont az egyszerűség és a gyermekkor között. A fordítások eredményeképpen létrejött diskurzusok az elnyomott társadalmat gyermekinek, ártatlannak és primitívnek tüntették föl azt sugallva, hogy a felnövekedéshez szükségük van a gyarmattartók segítségére. „Miután a fordítások megteremtették ezt a kulturális sztereotípiát, ...már biztonsággal lehetett őket (az indiai népet) egy olyan diszkurzív térhez rendelni, amely nem ütközött a nyugat fejlettebb, 'civilizált', vagy kifinomultabb kultúraival” (Sengupta i.m. 223). Bár napjainkban ez a kép már árnyaltabban jelentkezik, még ilyen történelmi körülmények között készítette eredetileg bengáli nyelven írt saját műveinek angol fordítását Rabindranath Tagore, aki az átírás során úgy alkotott új képeket, hogy az angolok elvárásainak megfelelően egyes helyeken új idiómákat teremtett, máshol viszont leegyszerűsítette azokat.

A következő példa azt szemlélteti, milyen szerepet játszik az értelmezés a fordításban, miként valósulhat meg a fordítónak az a törekvése, hogy a szerző szerepét betöltse. Erre a kulturális kontextus teremt lehetőséget. A kulturális kontextus minden nyelv számára nagyon fontos, de értelmezni nem a nyelvet, hanem inkább a kultúra szintjén lehet, abban az ellentétekkel teli harmadik térben, amelyben a kultúrák találkoznak, és amely általában amennyire konfliktusokkal teli, annyira komplex is. A fordító a tényleges, igazi szerző szerepét áltál töltheti be, hogy meghatározza a forrásnyelvi szöveg és a végleges változatok implicit jelentését. „Ha az antropológiai fordítónak az elemzőhöz hasonlóan megvan az a végső hatalma, hogy ő határozza meg a téma jelentéseit, akkor az

előbbi lesz az utóbbi tényleges, igazi szerzője” (Alvarez és Vidal 1996: 3-4). Ezen nézet alapján a kulturális fordítás az implicit jelentés meghatározását jelenti. Pl. Italo Calvino olasz író (1923-1985; http://es.wikipedia.org/wiki/Italo_Calvino) *Se una notte d'inverno un viaggiatore* című művének a főhőse Ermes Marana fordító, aki az eredeti szöveget kénye-kedve szerint hamisítja meg, így a spanyol fordítás manipuláció eredményeképpen jön létre. Egyik fordítási feladatának komoly politikai vonatkozásai vannak. Olyan regényt fordít, amely a sorok között olvasni tudók figyelmét egy lázadás kirobantására hívja fel. Azért, hogy a lázadást megakadályozza, Marana a legizgalmasabb pillanatban abbahagyja a fordítást, és elkezd egy másik regényt fordítani, amit egy speciális szituáció megteremtésével illeszt az elsőbe: az első könyv szereplője kinyit egy könyvet és olvasni kezdi. Aztán a második regényt is félbeszakítja, hogy helyet kapjon a harmadik, amelyet szintén nem fejez be, hanem egy negyediket illeszt az előzőbe, és így tovább. Az első regény cselekménye függőben maradt, szereplői, a lázadók várakozó állápontra helyezkedtek, miközben az összeesküvők szintén hiába várnak arra, hogy összekötőkkel beszélhessenek.

Láthatjuk, hogy ebben az esetben a fordítás instabil egyensúlyt teremtett, és azt fejezte ki, hogy a hatalmi helyzetben lévő kultúra milyen hatást gyakorolhat egy másikra. A fordítás nem annak eredményeképpen jött létre, hogy a fordító az egyenértékűsége törekedett, hanem annak alapján, ahogy az eredeti szöveget értelmezte, és amilyen célt a fordítással el akart érni. Értelmezése új és sajátos értelmezés volt, a fordítás pedig egy meglehetősen komplex átírási folyamat eredményeképpen jött létre, amelyben megmutatkoztak azok a hatások és hatalmi viszonyok, amelyek az egyik, ill. a másik kultúra, valamint a hatalmon lévő és a hatalomnak alárendelt társadalmi osztályok között léteznek.

Az eredeti szövegbe való beavatkozás jellemzi a feminista fordításokat is. A beavatkozás fontosságát Newmark így fogalmazza meg: a fordítónak az erkölcs és az igazság nevében kell cselekednie, és ki kell *javítania* a forrásnyelvi anyagot, ha az a nőket súlyosan diszkriminálja, mondván, hogy a feminista írónők is *javítják* az eredeti szöveget, és a *feminista igazság* nevében cselekszenek, amikor felhívják a figyelmet például a törvények szövegeinek kirekesztő jellegére (Newmark 1991).

A feminista fordítók mint a gender-koncepció közvetítői egyrészt politikai okok miatt avatkoznak be a szövegbe, másrészt saját tevékenységük fontosságára is felhívják a figyelmet. Ezt a jelenséget Howard Scott fordítása alapján szemléltetjük. Louky Bersianik művéből idézi az abortuszhoz való hozzáállásról a következő mondatot: *Le ou la coupable doit être punie*. Ebben a mondatban az igenévhez járuló *-e* fejezi ki, hogy az abortuszért a nőt kell megbüntetni. De ezt a nyelvi többletet nem lehet közvetlenül átvinni az angolba, mert ott nincs nemek szerinti egyeztetés. *Scott* fordítása tehát így hangzik: *The guilty one must be punished, whether she is a man or a woman*. Bár az angol fordításban a határozói igenév érintetlen marad, azt a jelentést, amit a franciában a melléknévi igenév végén az *e* fejez ki, az angolban a *she* személyes névmás adja vissza. Az *-e-t* a fordító kompenzálja, de nem ugyanott, ahol az eredetiben volt, hanem máshol. Magyarra fordításkor (pl.: *Akár a nő a bűnös, akár a férfi, mindkettőnek bünhődnie kell.*) grammatikai eszközökkel a jelenséget nem tudnánk érzékeltetni. Más kifejezések, pl. a *l'essentielle* nőneműsített, vagy a *laboratoir* hímneműsített terminus – ezek funkciója, hogy a nőnem hiányát „korrigálják” – vagy az eredeti nyelven szerepelnek a fordításban, és lábjegyzetek tartoznak hozzájuk, vagy egyszerűen kimaradnak a célnyelvi szövegből (Scott 1984).

Összegzés

Összegzésként kiemelhetjük, hogy a posztkolonializmus és a feminizmus korában a fordítás gyakorlatának és korábbi koncepcióinak többféle átértelmezését tapasztaljuk. Míg korábban a fordítással szemben azt a követelményt támasztották, hogy a célnyelvi szöveg az eredetivel valamilyen kritériumrendszer alapján egyenértékű, illetve az eredetihez hű legyen, napjainkban a szépirodalmi fordítások kritériumai között már nem szerepel az ekvivalencia és az eredetihez való hűség. A fordító feladata átértelmeződött és átértékelődött. A fordítás nem csupán azt jelenti, hogy a fordító az egyik szövegből „átmegy” a másikba, a szavakat egyik konténerből a másikba helyezi. Fordításkor kulturális közvetítést valósít meg, egy teljes kultúrát „szállít” egy másik kultúrába, és ezt a szállítást minden esetben valamilyen ideológia hatja át, amely mögött ott van a fordító mint befogadó személyisége, ismeretrendszere, interpretációs és újragondolási képessége, valamint teljes környezete, a társadalmi-politikai miliő, amely körülveszi, azaz saját kultúrája. De a fordítóktól napjainkban már nemcsak azt várják el, hogy nyelvek és kultúrák között közvetítsenek, hanem azt is, hogy két kultúra között a hierarchikus viszonyokat megerősítsék, s mi több, egy adott kultúrán belül az elcsúszásokat, a különbözőségeket is közvetítsék.

A fordítói tevékenység új értelmezést nyert azáltal is, hogy feladatának azt tartják, hogy képet rajzoljon az eredetiről, különösen azok számára, akik az eredeti valóságot nem ismerik. Ez a kép teljesen különbözhet az igazságtól, mivel a fordítót számos, saját kultúrájára, valamint a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúra közötti viszonyokra jellemző tényező (politikai-ideológiai, gazdasági stb.) kényszerítheti arra, hogy sajátosan interpretálja, ha szükségesnek látja, eltorzítsa, illetve manipulálja az eredeti szövegben megjelenített valóságot. Miközben a fordító ezt teszi, felvállalhatja az eredeti szerző szerepét, tehát tevékenysége többé már nem másodrendű, hanem az eredeti szerzőjével azonos.

Irodalom

- Álvarez, R. – M. Carmen-África Vidal (eds) 1996. *Translation, Power, Subversion*. Clevedon-Philadelphia-Adelaide: Multilingual Matters Ltd.
- Bart I.- Klaudy K. (szerk.) 1985. *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Bassnett, S. 1996. The Meek or the Mighty: Reappraising the Role of the Translator. In Álvarez, R. – M. Carmen-África Vidal (eds): *Translation, Power, Subversion*. Clevedon-Philadelphia-Adelaide: Multilingual Matters Ltd. pp. 10-24.
- Bhabha, H. K. 1990. The Third Space. In: J. Rutherford (ed.) *Identity, Community, Culture, Difference*. London: Lawrence & Wishart.
- Boehmer, E. 1995. *Colonial and Postcolonial Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Buden, B. 2003. Kultúrák közti fordítás. *LETTRE internationale*. 51. szám.
- Catford, J. 1967. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford: Oxford University Press.
- Cs. Jónás E. 1995. *A magyar Csehov (Csehov drámák fordításelemzése)*. Nyíregyháza: Stúdium Kiadó.
- Jakobson, R. 1958. Fordítás és nyelvészet In: Barth I. - Klaudy K. (szerk.) 1985. *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. Budapest: Tankönyvkiadó. 15-21.

- Lefevere, A. 1990. Translation: Its genealogy in the West. In: *Translation, History and Culture*. London: Pinter Publishers.
- Lendvai E. 1987. *A "Iefordíthatatlan elem" megfeleltetési lehetőségei*. Kandidátusi értekezés tézisei. JPTE TK. Pécs.
- Lendvai E. 2005. Reáliafelfogások napjaink magyar fordításelméletében. In: Dobos, Cs. - Kis Á.- Lengyel Zs.- Székely G.- Tóth Sz. (szerk.) „*Mindent fordítunk, és mindenki fordít*”. *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Veszprém: SZAK Kiadó, 67-71.
- Lepenes, W. 2004. A kultúrák fordíthatósága. In: N. Kovács (szerk.) *A fordítás mint kulturális praxis*. Pécs: Jelenkor Kiadó. 25-45.
- Newmark, P. 1991. *About Translation*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill.
- N. Kovács T. (szerk.) 2004. *A fordítás mint kulturális praxis*. Pécs: Jelenkor Kiadó.
- Scott, H. 1984. 'Louky Bersianik's *L'Euguelionne*: Problems of Translating the Critique of Language in New Quebec Feminist Writing'. Unpublished Master's thesis. Montreal: Concordia University.
- Sengupta, M. 2004. A fordítás mint manipuláció: A képek hatalma, a hatalom képei. In: N. Kovács (szerk.) *A fordítás mint kulturális praxis*. Pécs: Jelenkor Kiadó. 219-240.
- Spivak, G. 1993. The Politics of Translation. In: *Outside in the Teaching Machine*. In: New York and London: Routledge.
- Spiczéné Bukovszki E. 2006. *A posztkoloniális irodalmak stílusjegyei*. Előadás a Magyar Tudomány Ünnepeén. Eger: Eszterházy Károly Főiskola. 2006. november 13.
- Telling D. 2003. A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből. *Fordítástudomány* V. évf. 2. szám, 58-70.
- Telling, D. 2005/a. Az etnikulturémák szerepe a műfordításban. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, Tomus X. - FASCICULUS 3*. Miskolc: Miskolci Egyetem, BTK.
- Telling, D. 2005/b. A reáliák fordítása Márai Sándor „A gyertyák csonkig égnek” című regényének szlovák és cseh átültetésében. In: Simigné-Bodnár (szerk.) *Sokszínű nyelvészet – nyelvészeti kutatások a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán*.
- Venuti, L. 1993. *Rethinking Translation. Discourse, Subjectivity, Ideology*. (London: Routledge.
- Vinay J. P. – Darbelnet J. 1995. *Comparative Stylistics of French and English*. Translated by J. Sager. Amsterdam: Benjamins.

Két magyar Anyegin - Puskin verses regénye Bérczy Károly és Áprily Lajos fordításában. Budapest: Európa Könyvkiadó. 1984.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Malaya.com>

http://nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1986/soyinka-bio.html

<http://www.picadorusa.com/product/product.aspx?isbn=0312424043>

http://en.wikipedia.org/wiki/Kamala_Das

http://es.wikipedia.org/wiki/Italo_Calvino